

Стефан С. Филиповић¹

Архив Косова и Метохије (Приштина)
Србија

АРХИВСКА МРЕЖА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ: ИСТОРИЈСКИ РАЗВОЈ

Апстракт: У раду је елаборирана историјска генеза архивске мреже на Косову и Метохији која настаје након Другог светског рата у оквиру социјалистичке Југославије. Архивска мрежа на Косову и Метохији настаје захваљујући деловању и залагању централне архивске установе, у оквиру Косовскометохијске аутономне области и потоње АП Косово и Метохија, која у сарадњи са покрајинским и општинским органима успоставља архивску мрежу. Додатно, у раду је ближе објашњен историјски и политички развој који кулминира 1998 и 1999. године и реперкусије тог следа догађаја, које су утицале на рад, организовање и функционисање архивске мреже до данашњих дана.

Кључне речи: Косово и Метохија, Архив Косова и Метохије, архивска мрежа, међуопштински архиви, покрајинска аутономија, институционални развој

Увод

Архиви на простору Косова и Метохије (даље у тексту: КиМ) представљају најмлађи сегмент архивске мреже у Републици Србији и тадашњој Југославији. Почетак рада архива на КиМ везује се за шесту деценију 20. века у време Федеративне Народне Републике Југославије, у оквиру тадашње Косовско-метохијске аутономне области. Разлози за касније формирање архивске мреже могу бити тражени у сложеном комплексу разлога који не могу бити објашњени једнострано. Политичка и безбедносна нестабилност унутар Покрајине, економска неразвијеност, историјска, државотворна и идеолошка лутања српског народа у односу према својој држави, али у значајној мери и спољни интереси оличени у деловању различитих геополитичких сила у складу са историјским моментом,² којима је сметала Србија и њене институције на овом простору,

¹ *stefan.filipovic.pr@gmail.com*, ORCID: 0009-0006-1849-0724; Stefan S. Filipović, Archives of Kosovo and Metohija (Priština), Serbia

² Утицаји различитих великих геополитичких сила мењали су се на простору Косова и Метохије

само су део објашњења, решења и одговора на питање.

Разумевање, анализа и изучавање историјске генезе и институционалног развоја архивске мреже, треба да укључује разумевање ширег историјског, политичког, друштвеног, идеолошког, привредног и у конкретном случају и безбедносног оквира. Једино изучавање кроз ширу научну и чињеничну призму и сложенији методолошки оквир може резултирати одговором који у целости расветљава све чињенице и аспекте сложености процеса развоја и грађења институција Републике Србије на територији Косова и Метохије.

У социјалистичкој Југославији, тихо протеривање српских институција и континуирано подривање суверености ниског интензитета,³ те јачања екстремистичких и сецесионистичких тенденција правдано је квазиидеолошким разлозима и тенденциозним политичким памфлетима југословенске и федералистичке провенијенције. Као и у свим порам друштвено-политичког живота, па тако и у архивистици, као разлоге у кашњењу успостављања архивске мреже на простору Косова и Метохије, тадашњи социјалистички руководиоци албанске народности, одређују на следећи начин: „народи и народности настањени на територији САП Косово имали су тешку историју и међу последњима су ослобођени робовања под турском влашћу. За време старе Југославије живели су под специфичним условима националне неправедности и економско-културне заосталости и у томе треба тражити разлог закаснелог организовања архивске службе и архивске мреже”, записао је Хашим Ислами (Hashim Islami), магистар архивистике у Архиву Косова.⁴

Евидентан је еклектички приступ дефинисању разлога кашњења у процесу формирања архивске мреже⁵ на простору Косова и Метохије. Такав приступ у себи инкорпорира објективне разлоге који су историјски утемељени, али и идеолошке тврдње о „старој Југославији” и неправедности народа, које нису чињенично поткрепљене и изнете су без озбиљније анализе и научне расправе. Јасно је да архивска мрежа на Косову и Метохије креће са ра-

од 19. века па све до данас, од уплива Аустроугарске, Италије и покушаја Османске царевине да садржи ове територије, до утицаја нацистичке Немачке и фашистичке Италије током Другог светског рата, па до данашњег интереса НАТО савеза, држава атлантистичког геополитичког вектора, на челу са Сједињеним Америчким Државама на једној страни, односно Русије и НР Кине на другој страни геополитичког спектра. Више у: Миломир Степић, *Српски геополитички облици*, Београд: Catena Mundi, 2019, 331.

³ Кроз законодавне у уставне реформе у периоду од 1953 до 1974. године, више у: Игор Вукадиновић, *Аутономија Косова и Метохије у Србији (1945–1969)*, Београд: Институт за балканолошке студије САНУ, 2021.

⁴ Хашим Ислами, „Архиви у Социјалистичкој Аутономној Покрајини Косово”, у: Средоје Лалић (прир.), *Архивски фондови и збирке у СФРЈ*, Београд: Савез архивских радника Југославије, 1986, 9.

⁵ У питању је био шири друштвено-политички феномен политичара и руководиоца албанске народности, који су архивски руководиоци само пратили. Реч је о главном току политичког наратива ка изградњи највећег могућег нивоа аутономије са идејом достизања нивоа федералне јединице у Југославији и последичне дезинтеграције државе.

дом у сложеним друштвеним, политичким, економским условима у временима оптерећеним званичном државном идеологијом, једнопартијским системом, који одустаје од диктатуре пролетаријата и гради специфичан пут у комунизам кроз самоуправљање равноправних народа и народности, како је то званично прокламовано.

Развој архивске мреже широм Косова и Метохије, али и развој централног косметског архива, архива матичне надлежности у Приштини, у потпуности прати институционалну и политичку динамику владајуће партије и државе. Надлежност, кадрови, опрема и зграде, стручност и усавршавање, напредак и изазови могу се пратити паралелно са развојем институција и установа косметске аутономије, од општинског и градског, до нивоа покрајине.

Историјска генеза развоја архивске мреже на Косову и Метохији

Званичан почетак архивске службе на простору КиМ може се везати за 1948. годину и успостављање Архивског средишта при Повереништву за просвету и културу Аутономне косовометохијске области у Приштини. Ово средиште је 1949. године прерасло у Архивски центар.⁶ Наиме, Хашим Ислами наводи да првобитни задатак овог Архивског центра, поред институционализације новог система управе у сегменту архивске делатности, био и „стварање приближне евиденције о до тада сачуваним архивским фондовима и збиркама, и о њиховој заштити”.⁷ Из овога видимо да је на простору КиМ⁸ и пре Другог светског рата постојала потреба за архивском службом, због динамичког административног развоја у Србији и Југославији, али због зачетака развоја у економији, култури, образовању.

Додатно, ту потребу јасније уочавамо, када узмемо у обзир друштвени интерес и научну потребу формирања личних и породичних фондова и збирки породица и појединаца који су дали несебични допринос, као национални радници, деценијама радећи на ослобођењу Старе Србије, између осталих поменућемо: Богдана Раденковића, Стојана Зафировића, Михајла Кијаметовића, Стевана Костића, Стеву Димитријевића, Манојла (Манета) Филиповића, Рајка Вучића, Трајка Димитријевића, Стевана Костића, Илију Парлића, Анђелка Нешића, Петра Петровића итд. Идентичан је друштвени, научни и национални интерес формирања фондова и збирки, појединаца који се чинили све да до ослобођења 1912. године не дође, а који су касније развијали великоалбанске идеје на простору КиМ али и шире у Старој Србији, спроводили насиље над недужном становништвом, органима државне управе, судства, жандармерије и војске, што се између осталих односи на Ису Бољетинца, Идриза Сафера,

⁶ Х. Ислами, „Архиви у Социјалистичкој Аутономној Покрајини Косово”..., 9.

⁷ Исто, 9.

⁸ И Старе Србије у целини.

Зејнула бега Шишковића, Хасана Шишковића⁹, Џафера Деву, Шабана Полужу, Мула Зеку, Сали Агу итд.

Архивска грађа са простора КиМ пре Другог светског рата је у огромној мери сиромашна и то из више разлога. Први разлог је сложена организација државне управе и локалне самоуправе у Краљевини Југославији, у оквиру које је територија Косова и Метохије била подељена између три области, а након 1929. године бановина, са центрима у Чачку, Нишу, Скопљу и Цетињу. Као што видимо, два готово кључна административна центра, Вардарске и Зетске бановине, данас се налазе у другим државама, Македонији и Црној Гори. Други разлог је фашистичка и нацистичка окупација Италије, Бугарске и Немачке, уз огромно насиље домаћих издајника, албанских фашиста¹⁰ који су имали своју локалну власт у форми албанске државе као италијанског протектората. Током ове окупације, поред огромних страдања цивилног становништва, материјалне културне баштине, страдале су и различите архиве од општинских и среских, до црквених и манастирских. Грађа је уништавана, крадена и одношена, махом за Бугарску, када су у питању територије Косова и Метохије и Македоније. Трећи разлог се званично тумачи као грешка, као нешто што се случајно десило и омакло услед нестручности и неукости кадрова новоуспостављеног Архивског центра у Приштини 1949. године. Наиме, у питању је, „погрешно тумачење наредбе Привредног савета ФНРЈ из 1949. године (*Службени листи ФНРЈ*, 83/49) у вези са предајом безвредног архивског материјала отпаду”. На овај начин је уништена огромна количина архивске грађе, а што је можда и најгоре није познато шта је све тачно уништено.¹¹ Као кључни разлог оваквог односа према архивској грађи наводи се недовољна стручна спрема службеника. Грађа која је спасена из овог периода је само она која је пуком случајношћу изостављена а не према неким критеријумима или приоритетима.

Први директор Обласног државног архива у Приштини, Лазар Димић, конкретније објашњава катастрофално стање у области заштите архивске грађе у свом извештају из 1954. године, где између осталог каже: „Пролазећи кроз надлештва, установе, организације и предузећа, констатоваћемо са жаљењем да постоји пустош у погледу архивског материјала. Много је ствари уништено. Уништено је за време рата, а и касније, у вези са наopakим тумачењима наредбе

⁹ Хасан Меметовић (1873–1933), (Хасан бег Приштина / Hasan bey Prishtina), албански политичар и првак из Вучитрна, посланик у османском парламенту као представник приштинског изборног округа, због чега и добија надимак, који његово презиме „баца” у други план, зато је у историографији познатији као Хасан Приштина. Био је синовац Зејнуле Бега Меметовића-Шишковића, такође албанског првака из Вучитрна, који је својевремено успостављао сарадњу са српским властима, посебно војно-обавештајним, више о Хасану Меметовићу у: *Животи и рад Михајла Кијаметовића, учитеља и националног радника (1882–1961)*, Архив Косова и Метохије, мемоари у припреми. Више о породици Меметовић-Шишковић у: Бранислав Нушић, *Косово: опис земље и народа*.

¹⁰ Под окриљем балистичког политичког покрета.

¹¹ Х. Ислами, „Архиви у Социјалистичкој Аутономној Покрајини Косово”..., 9–10.

Савезне владе о прикупљању и предаји отпадака хартије”.¹²

Важно је истаћи да је архивска грађа о важним друштвено-политичким и привредним процесима и односима на Косову и Метохији, која се налазила у архивама и регистратурама ван Косова и Метохије, нестала, покрадена и уништена. Еклатантан пример за овако нешто је историјски веома важна аграрна реформа у време Краљевине, а чија се архивска грађа налазила у Скопљу у Повереништву за аграрну реформу. Наиме, данас је тема аграрне реформе мета историјских манипулација и ревизионизма, посебно албанских историчара. У овим процесима дугог трајања се иде толико далеко да се чак Србија (не Југославија), оптужује за колонизацију. Нажалост, овакви ставови не би могли бити пласирани у јавност да је данас доступна архива аграрне реформе у Скопљу, која је страдала, једна од првих, од стране бугарских окупатора у Другом светском рату.¹³

Према Закону о државним архивима ФНРЈ из марта 1951. године Обласни народни одбор АКМО¹⁴ донео је решење о формирању Обласног државног архива у Приштини. Због недостатка кадрова, просторија, опреме, средстава, Обласни државни архив креће са радом тек 1954. године. Преломна година у развоју Архива у Приштини и архивске мреже на КиМ је 1964. година. Те године десиле су се три кључне ствари, Архив Косова и Метохије, тада већ покрајине а не аутономне области, добија нову зграду, са преко 200 m², формирана је затим самостална спољна служба, док је трећа важна ствар успостављање праксе организовања стручних семинара и усавршавања кадрова. Спољна служба је успела да успостави тачну евиденцију регистратура, односно ималаца и ствараоца архивске грађе, у питању је број од 200 регистратура, 150 општинских и 50 покрајинских¹⁵. Треба напоменути да је 1963. године Архив Косова и Метохије покренуо издавачку делатност где се, поред књига и посебних издања, штампао и *Годишњак Архива Косова и Метохије*.

Исте године Архив Косова и Метохије, у подршку Архива Србије, креће са изложбеним делатностима. Направљена је и стална поставка Архива, под насловом „Тито и социјалистичка револуција”, док су друге значајније изложбе биле: „Призренска лига кроз архивску грађу”, „Стварање албанске абецеде кроз архивске документе”, „Први светски рат кроз архивску грађу”.¹⁶ Недвосмислена је идеолошка, на једној страни, и латентна сепаратистичка профилација на другој страни, развоја институција и установа у покрајини, укључујући ту и архиве.

Први обриси стварања архивске мреже на Косову и Метохији 60-их година су настојања Архива Косова и Метохије да преко Покрајинског извршеног

¹² Исмет Дермаку, „Стварање и развој архивске службе Социјалистичке Аутономне Покрајине Косова (1951–1975, *Архивски њрепед*, 1–2, 1976, 61.

¹³ Милован Обрадовић, *Аграрна реформа и колонизација на Косову (1918–1941)*, Приштина: Институт за историју Косова, 1981, 206.

¹⁴ Аутономне Косовскометохијске области у оквиру Народне Републике Србије.

¹⁵ Х. Ислами, „Архиви у Социјалистичкој Аутономној Покрајини Косово”..., 10.

¹⁶ Исто, 10.

већа и Покрајинске скупштине, утиче на општине као и друге друштвено-политичке организације, апеловањем да се регистратуре¹⁷ морају чувати. Као званични почетак формирања архивске мреже узимамо 1967. годину¹⁸ када креће званично оснивања међуопштинских историјских архива у већим урбаним центрима Покрајине, о којима ће бити више детаља у раду.

У историјском развоју важно је истаћи да је 1977. године Архив Косова и Метохије добио нову зграду, прављену наменски за Архив. У то време била је најмодернија архивска зграда у Југославији са библиотеком, лабораторијама за микрофиломовање и рестаурирање архивске грађе. Постојала је и књиговезница у оквиру које су произвођене и архивске кутије, не само за Покрајински архив, већ за целу архивску мрежу на територији Покрајине, што је јако важна чињеница у погледу улоге матичног архива у организовању и јачању архивске мреже.¹⁹

Након привођења крају процеса организовања и успостављања архивске мреже на простору Социјалистичке Аутономне Покрајине Косова и Метохије (САПКМ) а након 1974. године Социјалистичке Аутономне Покрајине Косово (САПК), поред Покрајинског архива у Приштини, постојали се општински и међуопштински архиви у: Ђаковици, Глоговцу, Ђиљану, Дечану, Подујеву, Вучитрну, Урошевцу, Приштини, Призрену, Пећи, Косовској Митровици.²⁰ Постојало је и посебно одељење Архива скупштине општине Липљан у Липљану. Даље, у тексту ће бити детаљније и више елаборирано о историјату, организационој структури и надлежностима ових архива. Додатно, део мреже је био и специјални архив Покрајинског комитета Савеза комуниста Косова.²¹

Архивска мрежа на Косову и Метохији, коју данас познајемо, настаје у процесу грађења институција, након Другог светског рата. Организовање мреже је било условљено развојем првих институција и установа управних, политичких аутономних органа и привредних субјеката Косовскометохијске аутономне области,²² потоње Социјалистичке Аутономне Покрајине Косово и Метохија.²³

Упркос чињеници да процес развоја политичке аутономије²⁴ на простору КиМ, подстакнут од стране комунистичких власти, из сета различитих политичких циљева, *differentia specifica* историјске генезе српске архивске мреже на КиМ,

¹⁷ Документарни материјал.

¹⁸ Михаило Малетић (ур.), *Социјалистичка Република Србија*, II том, Београд: Књижевне новине, 1983, 407.

¹⁹ Х. Ислами, „Архиви у Социјалистичкој Аутономној Покрајини Косово”..., 11.

²⁰ Тада Титовој Митровици.

²¹ Х. Ислами, „Архиви у Социјалистичкој Аутономној Покрајини Косово”..., 11–12.

²² Милан Гулић, *Југословенска држава 1918–2006: од Првог децембарског акта до Мајског референдума*, Београд: Институт за савремену историју, 2023, 548.

²³ О историјату развоја косметске аутономије и албанског сепаратизма, више: Игор Вукадиновић, *Аутономија Косова и Метохије у Србији (1945–1969)*, Београд: Институт за балканолошке студије САНУ, 2021.

²⁴ Михаило Малетић (ур.), *Социјалистичка Република Србија*, I том, Београд: Књижевне новине, 1982.

ипак је развој архива на КиМ део јединственог институционалног, државног процеса, који је захватио читаву земљу након Другог светског рата.

Од почетка институционалног развоја српске архиве 1900. године у време Краљевине Србије, иако је позната иницијатива Друштва српске словесности још 40-их година 19. века да се покрене организована заштита архивске грађе²⁵, са изузетком из 1926. године, када је формирана Државна архива у Новом Саду и 1930. године када је формиран Архив Министарства иностраних послова, није било значајних помака у институционалном развоју српске и оновремене југословенске архиве у периоду након Великог рата.²⁶ Са позиција политиколошке и уставно-правне анализе овакав процес је проблематичан, јер не прати сложеност институционалног развоја нове југословенске државе. Наиме, поред званичне уставне унитарности и територијалне целовитости у погледу хоризонталне организације власти, Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, те потоња Краљевина Југославија, била је суштински сложена, вишенационална, вишеконфесионална друштвена и политичка заједница, обликована православним српским, римокатоличко-германским и османско-исламским културно-цивилизацијским и политичким обрасцем.²⁷

У промишљању о историјату архивске делатности у Републици Србији значајна је чињеница да је нова југословенска заједница у својој управи инкорпорирала најмање три различита државно-управна и политико-правна система. У питању су системи Краљевине Србије, Хабзбуршке и Османске монархије. Територија Косова и Метохије је била под османском управом све до ослобођења у балканским ратовима 1912. године. У питању је Косовски вилајет²⁸ са главним административним центром у Скопљу, који је обухватао ширу територију него што данас обухвата Косово и Метохија. У анализи никако не смемо пренебрегнути управни систем Краљевине Црне Горе, као и варијетете управе Хабзбуршке монархије, као што је био систем на територији Босне и Херцеговине од 1878. године, која је имала елементе колонијалне управе, као у варијетете хабзбуршке управе на територије данашње Војводине, где се смењује српски и мађарски уплив у самој управи, базиран на управним ентитетима, које данас савремено управно право и политикологија дефинишу као јединице локалне самоуправе и територијалне аутономије. Такође, треба поменути и самоуправне елементе Краљевине Далмације, Краљевине Хрватске и Славоније, те истарске самоуправе у оквиру мађарског дела државе и самоуправе словеначких грофо-

²⁵ Социјалистичка Република Србија, II том, 407.

²⁶ Милорад А. Шошкић (ур.), *Државна архива Народне Републике Србије 1900–1950*, Београд 1951; Slobodanka Cvetković, „Razvoj arhivske službe u Srbiji u drugoj polovini 20. veka”, *Atlanti*, International Institute for Archival Science of Trieste and Maribor, State Archives of Trieste, vol. 23, n. 1, Trieste–Maribor 2013, 215–234.

²⁷ М. Гулић, *Југословенска држава 1918–2026...*, 76.

²⁸ Милош Јагодић, *Српско-албански односи у Косовском вилајету (1878–1912)*, Београд: Филозофски факултет Универзитета у Београду, 2013.

вија у оквиру аустријског дела Двојне монархије. Краљевина Југославија је наследила „шест различитих царинских зона, пет валута, четири жељезничка и три банкарска система”.²⁹

Додатно, југословенска Краљевина је имала динамичан развој вертикалне организације власти, односно, развој различитих нивоа јединица локалне самоуправе, општина, срезова, области³⁰, те касније бановина, које данас можемо дефинисати као велике статистичке регионе, односе увећане округе, какве данас познајемо у Републици Србији. Концепт државне управе и локалне самоуправе је пратио званичну политику унитарности, целовитост државне територије и тенденциозног избегавања националних, етничких и културолошких дискрапанци у Југославији. Државни југословенски концепт, у периоду монархије, покушава да прати природно-географске детерминанте државне територије. Према Видовданском уставу, територија Косова и Метохије, била је подељена између три области, Косовске, Зетске и Моравске, како би се решио проблем потенцијалне демографске доминације албанског становништва. Косовској области са центром у Приштини је придодата Куршумлија, Прокупље и Лебане, док је север Косова придодат Моравској области са центром у Чачку, а део Метохије, град Пећ и општина Исток су придодати Зетској области са центром у Цетињу.³¹

Услед велике политичке кризе и нестабилности, октобра 1929. године званично име државе мења се у Југославија. Уведена и нова административна подела унитарне југословенске територије, те су уместо области уведене бановине. Југославија је била подељена на девет бановина и Управу Града Београд (УГБ). Територија данашњег Косова и Метохије је након реформи 1929. године била подељена између три бановине, Вардарске, Зетске и Моравске. Практично, из данашње политичко-географске перспективе то значи, да је управно и административно, територија Косова и Метохије, подељена између Србије, Македоније и Црне Горе.³² Закључно, административни и управни апарат Краљевине Југославије је константно био у прогресу и квантитативно и квалитативно, те остаје питање, зашто архив није пратио тај развој у довољној мери.

Након окупације у Другом светском рату, где је територија Косова и Метохије, куриозитетно, поновно била подељена на три окупационе зоне, бугарску, италијанску и немачку,³³ Косово и Метохија са првим данима ослобођења креће

²⁹ М. Гулић, *Југословенска држава 1918–2026...*, 77.

³⁰ Исто, 154–158.

³¹ Исто, 76.

Исто, 116.

³² Исто, 155–156.

³³ Највећи део територије налазио се у саставу италијанске окупационе зоне, у чијим је границама успостављена тзв. Велика Албанија – фашистички протекторат под италијанском управом, који је обухватао већину подручја предвиђених великоалбанском идејом. Мањи део Косовског Поморавља налазио се у саставу бугарске окупационе зоне, док је северни део Косова и Метохије — обухватајући општине Вучитрн, Подујево, Косовску Митровицу, Звечан и Лепосавић — био под директном немачком војном управом ради контроле над рудником „Трепча”, иако је формално

у изградњу својих аутономних институција, али без угрожавања суверенитета и територијалног интегритета Народне Републике Србије. Након напуштања идеје о великој совјетској балканској федерацији, где је било предвиђено да територија Косова и Метохије припадне Републици Албанији, као федерату Балканске совјетске републике, успостављена је Косовскометохијска аутономна област у оквиру Народне Републике Србије³⁴. Први главни административни центар Косовскометохијске аутономне области био је Призрен, а не Приштина, која то постаје тек након 1948. године и нарушавања дипломатских односа са Републиком Албанијом. Непосредна близина Призрена и државне границе са Албанијом оцењена је као небезбедна за органе народне власти³⁵. Убрзо, администрација се сели у Приштину, где и почиње трансформација једне мале косовске оријенталне касабе у нешто што ће постати модеран град југословенског соцреализма.

Историјски преглед архивске мреже на територији АП Косово и Метохија

Архив Косова и Метохије

Архив Косова и Метохије настаје на основу Закона о државној архиви ФНРЈ, као Обласни државни архив, 20. марта 1951. године. Због непостојања услова и недостатка кадрова, званично почиње са радом тек 1954. године. Променом политичког статуса ентитета и успостављањем покрајине од 1963. године, Архив добија назив Покрајински државни архив, решењем Народног одбора АКМО од 25. априла 1963. године³⁶. Јачањем децентрализацијских политичких процеса у Југославији, односно јачања аутономије федералних јединица у односу на савезну државу, од 1968. године крећу иницијативе да Архив Косова и Метохије добија назив Архив Косова³⁷. Тако се и десило 1973. године када је

представљао део територије Недићеве Србије. Више о територијалној подели Косова и Метохије у Другом светском рату у: Милутин Живковић, *Између „Велике Албаније” и окупиране Србије: Нови Пазар, Туџин и Ибарски Колашин (1941–1944)*, Лепосавић: Институт за српску културу Приштина, 2018, 31.

³⁴ Више о идеји Балканске федерације видети: Бранко Петрановић, *Балканска федерација: 1943–1948*, Шабац: Заслон, 1991; Бранко Надовеза, *Балкански социјалистички и балканска федерација*, Београд: Задужбина Андрејевић, 1997. О идеји балканске федерације код српских интелектуалаца након Првог светског рата види: Мира Радојевић, *Научник и њолићика: њолићичка биографија Божидара В. Марковића (1874–1946)*, Београд: Филозофски факултет, 2007, 304–314.

³⁵ Немања Димитријевић, *Приштина 1948–1958*, докторска дисертација, Филозофски факултет Универзитета у Београду, 2022.

³⁶ Радмила Поповић, „Архив Косова и Метохије”, у: Мирослав Перишић (ур.), *Архиви у Србији, 2. том: Преглед фондова и збирки*, Београд: Архив Србије, 2016, 67.

³⁷ Од 1968. године, након великих албанских демонстрација у Приштини и другим градовима у Покрајини, који су своје упориште и легитимизацију тражили у студентским демонстрацијама у Београду како би се прикрила сепаратистичка суштина протестних захтева, креће се са масовним променама у институционалној структури покрајинских органа, друштвено-политичких

при надлежном Привредном суду у Приштини, званично регистрован Архив Косова³⁸.

У Развоју Архива КиМ, могу се дефинисати три фазе развоја. Прва фаза од 1954. до 1964. године. У питању је процес успостављања установе, суочавања са многобројним изазовима, недостатком кадрова, техничким проблемима, недостатком ресурса. У овом периоду Архив је располагао са највише 6 радника. Поред проблема у овом периоду Архив је створио сопствену библиотеку, формирао евиденције постојећих и укинутих регистратура³⁹, преузео фондове и збирке до 1944. године, покренуо јавне апеле, преко покрајинских политичких органа, о значају очувања и превентивног деловања на заштити архивске грађе.

Драга етапа у развоју је у периоду 1964. до 1971. године. У овој етапи развоја долази до напретка у кадровској политици, са 6 запослених, број се повећао на 25, такође унапређена је и квалификациона структура самих кадрова. Развија се издавачка и изложбена делатност. Посебно је начињен напредак у издању *Годишњака*⁴⁰ у коме су објављивани научни и стручни радови. Долази до развоја служби у архиву, формирана је матична и информативна служба. Архив је посебно ангажован у истраживачкој делатности, како у земљи тако и у иностранству како би се унапредили постојећи фондови и збирке. Кључна тачка друге етапе развоја Архива Косова и Метохије је почетак рада на развоју архивске мреже на простору покрајине. Наиме, Архив Косова и Метохије је ангажован на успостављању неколико међуопштинских архива и три архивска одељења.

Трећа етапа обухвата период од 1971. до 1991. године. У питању је етапа развоја у којој Архив Косова и Метохије, као и већина субјеката архивске мреже достиже висок степен организације рада, кадровске структуре, техничких услова, уређености евиденција, сређености фондова и збирки, степена и услова чувања архивске грађе и научног доприноса друштвеној и академској заједници. У оквиру архивске мреже у покрајини најразвијенији архив према већини критеријума био је управо матични покрајински архив. Добијањем савремене зграде, рађене према најновијим стандардима за то време, дошло је потпуне консолидације архивске службе у покрајинском архиву. Формиране су готово све редовне и пратеће стручне службе:

1. матична и информативна служба;

организација, образовних установа, установа културе, итд. Осим јачања надлежности покрајинских органа, и готово протеривања утицаја републичких и савезних органа Србије и Југославије на оперативном нивоу, промене се дешавају и на симболичком нивоу. Наиме, називи установа и институција се мењају у: Архив Косова, Универзитет Косова, итд. Ово је друштвено-политички феномен за који су потребна даља семантичка, етимолошка и филолошка истраживања и не представља тему овог рада.

³⁸ Р. Поповић, „Архив Косова и Метохије”..., 67.

³⁹ У раду аутор користи архивистичку терминологију у складу са духом језика, правним нормама и архивистичким принципима тога времена. У питању је документарни материјал ствараоца и имаоца.

⁴⁰ *Годишњак Архива Косова и Метохије* је почео да се са издаје 1965. године.

2. сектор за заштиту у преузимање архивске грађе;
3. сектор за обраду и сређивање архивских фондова и збирки;
4. сектор за информисање, истраживања, коришћење и публикување архивске грађе и културно-просветну делатност;
5. сектор за правне, административне и рачуноводствене послове.

Територијална надлежност Архива КиМ се односи на читаву територију АП КиМ. У надлежности Архива КиМ је надзор и спољна заштита документарног материјала код стваралаца и ималаца од покрајинског значаја и интереса за покрајину, њене грађане с једне стране и он државног интереса Републике Србије у целини. Стварна надлежност Архива КиМ се односи на оне имаоце и ствараоце чији је оснивач АП Косово и Метохија, као сукцесор ранијих политичких форми аутономних ентитета: АКМО, САПКиМ, САПК. Временски распон грађе је од 1890. до 1999. године⁴¹ Архивски фондови и збирке датирају из времена након 1918. године, најстарији фондови се односе на просвету и правосуђе. Архивска грађа је писана на српском, турском и албанском језику, као и на језицима где је грађа истражена⁴².

У ближој историји Архива Косова и Метохије можемо издвојити још три фазе организације рада и функционисања, које су смењивале као резултат безбедносних и друштвено-политичких процеса уочи, током и након раздијања заједничке југословенске државе, радикализације, милитаризације и распламсавања екстремизма, сепаратизма и сукоба на простору Косова и Метохије, те НАТО агресије на Савезну Републику Југославију: 1) фаза повратка надлежности републичких органа власти на територији АП КиМ у периоду 1990–1999. У питању је политички процес уочи грађанског рата у Југославији који је у политикологији и историографији познат као „Антибирокаратска револуција”. Симболично, овај процес је отпочео на Косову и Метохији, у месту Косово Поље, недалеко од Приштине, у оквиру посете Слободан Милошевића, тадашњег члана ЦК СК Србије, скупу Срба који су протестовали против насиља и системске дискриминације од стране албанског покрајинског руководства.⁴³ Читав процес је окончан доношењем новог устава Србије, који је формално ставио сепаратизам под контролу и вратио институције и установе под окриље републичких власти. Политика сепаратизма је, напустивши институције, еволуирала у милитаристичке и екстремистичке форме, што је довело до сукоба 1998. и 1999. године. У оваквим условима, Архив КиМ је поделио судбину других установа и институција у Покрајини. У додатно отежаним околностима међународних санкција, економског краха и хиперинфлације, није могло доћи ни до каквог развоја и напретка архивске мреже, радило се о пуком преживљавању установа.

⁴¹ Аутор не узима у обзир грађу која настаје као производ рада привремених органа самоуправе косметских Албанаца, под међународним протекторатом Мисије УНМИК-а на КиМ према Резолуцији 1244 Савета безбедности УН-а, након 10. јуна 1999. године.

⁴² Х. Ислами, „Архиви у Социјалистичкој Аутономној Покрајини Косово”..., 39–40.

⁴³ Небојша Владисављевић, *Антибирокаратска револуција*, Београд: Архипелаг, 2019, 7–9.

Свакако, Архив је у складу са могућностима и даље доприносио широј друштвеној, универзитетској и научној заједници. Посебно би требало истаћи допринос Архива КиМ у отклањању велике друштвене неправде, деценијске неравноправности и латентне дискриминације српског становништва од стране покрајинских органа. У питању је помоћ грађанима у остваривању имовинских права, у вези за реституцијом огромне количине пољопривредног земљишта, које је локалним Србима отимана посредством национализације и колективизације. Поставља се озбиљно питање да ли би тако нешто било могуће да није дошло до поменутих политичких и структуралних промена у институцијама и установама? Још један еклатантан пример дискриминације и политичке маргинализације Срба и Црногораца на простору КиМ је мали проценат запослених у јавним установама и институцијама. Као доказ овакве тврдње можемо узети пример Архива КиМ, где поред првог директора Лазара Димића (1954–1957) и његовог наследника Драгољуба Морачића (1957–1964), који и данас има легат у Архиву КиМ, све до 1990. године руководиоци су били албанске националности.⁴⁴ На још један забрињавајући пример наилазимо у Архиву КиМ: наиме, Раднички савет Архива КиМ, 1. априла 1989. године доноси одлуку о запошљавању високообразованог кадра српске националности, као облик специјалне мере Савезне владе, на плану подршке опстанку Срба и Црногораца.⁴⁵

Током фазе ратног стања и изгнанства архива 1998–2021. године, Архив КиМ, као и све институције и установе Републике Србије након 10. јуна 1999. године, у складу са Резолуцијом 1244 СБ УН и Кумановским споразумом, напушта територију Косова и Метохије, тачније своју матичну зграду у Приштини у улици Болничка бб. Архивисти покрајинског архива од јуна 1999. године немају приступ својој матичној установи, депоу и објектима. Требало би имати у виду да је део институција и установа културе Републике Србије успео да опстане у стабилним српским срединама, као што је централно Косово, север Косова и Метохије, Косовско Поморавље, Сиринићка жупа, Гора, метохијска гета као што су Осојане, Велика Хоча, Гораждевац, српска улица у Ораховцу. Међутим, у последње две године и ове институције су на мети насиља са циљем да се српска култура на Косову и Метохији сведе на приватну сферу и литургије у црквама и храмовима Епархије рашко-призренске, мада су и оне под опсежним надзором, што представља кршење основних људских права.

Иницијативом групе истакнутих радника у култури са простора Косова и Метохије, закључно са подршком и одлуком Министарства културе, Архив Косова и Метохије, је 2021. године враћен је на територију Покрајине, у месту Чаглавица, у непосредној близини Грачанице и Приштине. Од 2021. године до данас, Архив је обновио издавачку и изложбену делатност. Рад са грађанима је у огромној мери ограничен, те су услуге лимитиране на давање потребних инфор-

⁴⁴ Р. Поповић, „Архив Косова и Метохије”..., 71.

⁴⁵ Архив Косова и Метохије, Лични досије запослених, одлука Радничког савета одржаног 1. 4. 1989.

мација грађанима, преко доступног броја телефона и мејла. Грађани и правна лица се упућују на релевантне архиве у остатку Републике Србије, за које Архив КиМ има информацију да би грађанима могли да одговоре на њихове упите.

Наиме, Архив Косова и Метохије се тренутно налази у просторијама Народне библиотеке из Грачанице, тачније истуреног одељења у Чаглавици. У питању су две просторије, које су делимично адаптиране за потребе Архива и користе се као канцеларије. Моментално, Архив КиМ не поседује депо, инфо-центар, пријемницу, библиотеку, читаоницу, лабораторију, нити друге потребне објекте и техничке услове које поседује већина архивских установа у земљи. Архив КиМ све ове недостатке у великој мери надокнађује захваљујући сарадњи са Домом културе Грачаница. Галерија Дома културе у Грачаници је фундаментални центар културног живота на простору Косова и Метохије, при чему Дом културе Грачаница поседује библиотеку, читаоницу, ликовни фондус, атеље, сале за радионице, и организује округле столове и друге врсте конференцијских активности.

Од 2021. године почиње савремена епоха Архива Косова и Метохије. Архив је стално присутан на простору своје матичне надлежности, расте кадровски, технички и садржајно. Обновљена је изложбена и издавачка делатност, покренута је просветно-научна делатност. Требало би истаћи чињеницу да су косметски архивисти и током две деценије прогона успевали да делимично остваре стручни надзор над имаоцима и ствараоцима документарног материјала на северу покрајине, тачније у општинама Косовска Митровица, Зубин Поток, Звечан и Лепосавић.⁴⁶ У поменутом периоду Архив КиМ врши стручни надзор на целокупној територији Покрајине упркос тешкој политичкој и безбедносној ситуацији, у сложеним условима угрожености личне безбедности архивиста. Упркос овим чињеницама, на иницијативу Архива Косова и Метохије, 2022. године Међуопштински архив Призрен је враћен и активиран на територији своје надлежности, тачније у Штрпцу, српској варошици у Сиринићкој жупи на Шар-планини, у непосредној близини Призрена.

Историјски архив Ђаковица

На иницијативу Архива КиМ, а одлуком Скупштине општине Ђаковица од 17. децембра 1969. године под бројем 01-5880/1, основан је Историјски архив у Ђаковици. Архив је почео са радом 1971. године. Архив је имао територијалну надлежност на територији општине Ђаковица и стварну надлежност над ствараоцима и имаоцима документарног материјала који нису били у надлежности Архива Косова и Метохије⁴⁷. Архивско подручје општине Ђаковица, данас потпада под надлежност Историјског архива Пећ.

⁴⁶ Доминантно из разлога веће безбедности на северу Покрајине и због чињенице функционисања Приштинског универзитета са привременим седиштем у Косовској Митровици.

⁴⁷ Х. Ислами, „Архиви у Социјалистичкој Аутономној Покрајини Косово”..., 59.

Општински архив Глоговац

Одлуком Скупштине општине Глоговац бр. 01-802 од 4. новембра 1977. године, а на основу Закона о архивској грађи и служби САП Косово, основан је Општински архив Глоговац. Територијална надлежност Општинског архива Глоговац је подручје територије општине, док се стварна надлежност Архива односила на сва правна и физичка лица у општини а која нису била надлежност Покрајинског архива. И поред оснивања 1977. године, Архив је започео са радом тек 1981. године. Претежно је доминирала грађа настала након 1945. године, док је најстарији документ из 1943. године.⁴⁸ Један од потенцијалних разлога организовања архивске службе у не тако великој општини је постојање и рад привредног гиганта „Фероникл”, који је био значај субјект не само српске већ и југословенске економије у области рударства и црне металургије, што указује на постојање економског принципа и обрасца у разлозима формирања архивске службе у Србији. Слично се касније десило и са организовањем архивске службе у Смедереву, због привредног гиганта „Сартид”.

Историјски архив Ђилане

Историјски архив у Ђилану основан је решењем Скупштине општине Ђилане бр. 01-630-4 од 2. марта 1971. године, уз сагласност СО Косовска Каменица и Витина.⁴⁹ Архив је започео са радом 1977. године, док је пуну оперативност добио 1979. године, када се почело са преузимање несређене и веома оштећене грађе, која се чувала у неусловним просторијама општине Ђилане – у питању је била најобичнија импровизирана шупа. Територијална надлежност Историјског архива Ђилане је подручје територије општине, док се стварна надлежност Архива односила на сва правна и физичка лица у општини а која нису била надлежност Покрајинског архива.⁵⁰ Данас је Историјски архив Ђилана део архивске мреже Србије, са привременим седиштем у Прокупљу, где је администрација избегла након 1999. године. Надлежност Историјског архива Ђилане подразумева подручја општина Косовска Каменица, Витина и Ђилане.

Општински историјски архив Дечане у Јунику

Општински историјски архив Дечане у Јунику⁵¹ основан је 1. јануара 1968. године за потребе Скупштине општине Дечане и архивске грађе за под-

⁴⁸ Исто, 67.

⁴⁹ Јелена Пауновић, „Историјски архив Ђилане”, у: Мирослав Перишић (ур.), *Архиви у Србији*, 2. том, 159.

⁵⁰ Х. Ислами, „Архиви у Социјалистичкој Аутономној Покрајини Косово”..., 77.

⁵¹ Јуник је варошица у општини Дечане, недалеко од самог општинског места у близини српско-албанске границе. Важно је имати у виду да данас Јуник представља самосталну локалну самоуправу у административном систему привремених институција у Приштини.

ручје општине Дечане. У кратком периоду функционисао је као одељење Међуопштинског архива Пећ. Убрзо је поново почео да ради као засебан архив са сопственом територијалном и стварном надлежношћу.⁵² Након реорганизације архивске мреже на простору Косова и Метохије у оквиру архивске мреже Србије, архивско подручје општине Дечани је потпало под надлежност Историјског архива Пећ.

Међуопштински архив Пећ

Међуопштински архив Пећ основан је одлуком Скупштине општине Пећ, уз претходну сагласност и подршку СО Исток и Клина, бр. 01-12884/1-1-1968, тако да су оснивачи овог архива све три општине, а територијална и стварна надлежност Међуопштинског архива Пећ обухватала је територије општина и све регистратуре које нису биле у надлежности Архива Косова и Метохије. Највећи део грађе архива је из периода након 1944. године, само мали део пре Другог светског рата. Грађа је на српском и албанском језику. Пећки архив је кренуо да преузима грађу од 1972. године на основу Упутства о примопредаји архивске грађе, управо из 1972. Године.⁵³ Пре формирања Међуопштинског архива Пећ, историјски важну грађу из 19. и 20. века, посебно Пећког среза, која је била чувана у Џафер-беговој кули 1958. године уништио је пожар али и покушај гашења истог. Оно што није прогутала ватра, уништила је вода, којом су гасили кулу. Након реформе архивске мреже на Косову и Метохији, пећки архив, сада под називом Историјски архив Пећ, решењем Министарства културе Републике Србије из 1996. године добија надлежност за архивска подручја општине Пећ, Ђаковица, Дечане, Исток и Клину.⁵⁴

Општински историјски архив Подујево

Општински историјски архив Подујево је основан одлуком бр. 01-06-1/541 Скупштине општине Подујево од 18. јула 1977. године. Архив је почео са радом 1978. године, док је грађу почео да прима 1980. године. У питању је архив општег типа са територијалном и стварном надлежношћу за архивско подручје општине Подујево. Грађа подујевског архива укључује мањи број докумената од 1919. године, али доминантно има грађу из периода након 1944. године.⁵⁵ Након реформе архивске мреже, подујевско архивско подручје потпада под надлежност Архива града Приштине.

⁵² Х. Ислами, „Архиви у Социјалистичкој Аутономној Покрајини Косово”..., 85.

⁵³ Исто, 93.

⁵⁴ Ранко Марковић, „Историјски архив Пећ”, у: Мирослав Перишић (ур.), *Архиви у Србији*, 2. том, 265.

⁵⁵ Х. Ислами, „Архиви у Социјалистичкој Аутономној Покрајини Косово”..., 103.

Општински архив Приштина (Архив града Приштине)

Општински архив у Приштини формиран је решењем Скупштине града Приштина бр. 01-266 од 21. јануара 1969. године. Архив креће са радом 1970. године. Формиран је као архив општег типа са територијалном и стварном надлежношћу за општине Приштина и Качаник.⁵⁶ Готово целокупна архивска грађа је из периода након Другог светског рата. Следствено административном, политичком и историјском развоју, приштински архив има у надлежности фондове Грачаничког среза, који је постојао све до 1955. године и који територијално, демографски, политички, привредно и културолошки представља темеље онога што данас познајемо као територија града Приштине са околним општинама Косово Поље, Обилић и Липљан. Грачанички срез је формиран одмах након ослобођења у балканским ратовима а његови фондови су уништени, украдени и изгубљени током периода окупације у Првом и Другом светском рату.⁵⁷ Општина Приштина добија статус града 1990. године, тиме се мења и статус архива, који добија назив Архива града Приштине.⁵⁸ Данас Архив града Приштине са привременим седиштем у Београду након 1999. године, а од 1996. године има територијалну и стварну надлежност за архивска подручја: Приштина, Ново Брдо, Подујево, Липљан, Косово Поље, Обилић, Штимље, Штрпце и Урошевац.

Историјски архив Призрен

Историјски архив Призрен је формиран октобра 1968. године на иницијативу Архива Косова и Метохије за потребе ширег архивског подручја на југу Покрајине. На самом почетку архив се суочавао, као и већина архива у Покрајини, са бројим недостацима попут простора, опреме и кадра, али су проблеми превазилажени у сарадњи са Архивом Косова и Метохије. Територијална и стварна надлежност се простирала на територије општина Призрен, Сува Река, Ораховац и Драгаш. Архивска грађа у архиву је у распону од 1942. године.⁵⁹ Данас, призренски архив носи назив Међуопштински историјски архив Призрен, са привременим седиштем у Штрпцу на Косову и Метохији и има надлежност за архивско подручје Призрена, Суве Реке, Ораховца и Горе.⁶⁰

⁵⁶ Исто, 115.

⁵⁷ Немања Димитријевић, *Приштина 1948–1958*, докторска дисертација, Филозофски факултет Универзитета у Београду, 2022.

⁵⁸ Бојан Рогановић, „Архив града Приштине”, у: Мирослав Перишић (ур.), *Архиви у Србији*, 2. том, 295.

⁵⁹ Х. Ислами, „Архиви у Социјалистичкој Аутономној Покрајини Косово”..., 123.

⁶⁰ Општина Гора формирана је 26. јула 1990. године. У питању је најјужнија општина у Србији у Призренском управном округу. Она подразумева територију бивше општине Драгаш без жупе Опоље која је доминантно насељена албанским становништвом, посебно се истиче насељено место Жур. Овом реорганизацијом заустављена је дискриминација и политичка маргинализација Горанаца, који су добили своју аутентичну општину, са циљем заштите своје богате и аутенти-

Историјски архив Косовска Митровица⁶¹

Историјски архив у Косовској Митровици формиран је децембра 1970. године као међуопштински архив за општине Косовска Митровица, Србица и Лепосавић.⁶² Након реорганизације архивских подручја, територијална и стварна надлежност митровачког архива обухвата општине Косовска Митровица, Звечан, Лепосавић, Зубин Поток, Србица и Вучитрн. Сами почеци архива у Косовској Митровици везани су за Градски музеј, где је општина одлуком о проширивању делатности музеја из 1958. године почела да организује архивску службу, што је на тај начин функционисало све до 1967. године, када се архивска служба осамосталила – али кратко до 1969. Године, када се поново враћа под окриље Музеја. Осим 1970. године, за митровачки архив је кључна и 1996. година када у тренутном статусу постаје део архивске мреже Србије.⁶³

Општински и историјски архив Вучитрн

Архив у Вучитрну настаје осамостаљивањем архивског одељења у Вучитрну од Историјског архива у Косовској Митровици, одлуком бр. 01-022-34/10 Скупштине општине Вучитрн од 10. јуна 1980. године. Од 1972. до 1980. године вучитрнски архив био је део Историјског архива у Косовској Митровици. Сам почетак архива везан је одсек за административно-правне и опште послове Скупштине општине Вучитрн, све до 1972. године.⁶⁴ Данас архивско подручје општине Вучитрн потпада под надлежности Историјског архива у Косовској Митровици.

Одељење за документацију и архив Покрајинског комитета Савеза комуниста Косова (Приштина)

Одлуком КПЈ на V конгресу о изучавању историје партије долази до зачетака организованог чувања архивске грађе партије. Одмах након конгреса, Обласни комитет КПЈ за Косово и Метохију формирао је комисију за историју, са задатком да прикупља и чува архивску грађу партије. При тадашњем Заводу,

чне културе и начина живота. У питању је реформа локалне самоуправе која почиње још 1988. године, када је поново формирана општина Штрпце, која је укинута 1965. године. У питању је реформа локалних самоуправа са циљем јачања српског и горанског народа и њихове заштите од дискриминације и политичке маргинализације од стране покрајинских органа из Приштине.

⁶¹ Првобитни назив архива је био Историјски архив Титова Митровица, због идеолошких назива градова република и покрајина у СФРЈ посвећених Јосипу Броз.

⁶² Х. Ислами, „Архиви у Социјалистичкој Аутономној Покрајини Косово“..., 131.

⁶³ Александар Рафаиловић, „Историјски архив Косовска Митровица“, у: Мирослав Перишић (ур.), *Архиви у Србији*, 2. том, 191–192.

⁶⁴ Исто, 143.

каснијем Институту за проучавање историје Косова, одлуком политичких органа САП Косово и Метохије, 1967. године, формирано је Одељење за прикупљање и заштиту архивске грађе. Председништво Покрајинског комитета СК Косова, 1977. године донело је одлуку о формирању Службе за документацију и архиву. Овом одлуком преузета је архивска грађа из Института и пренета у Покрајински комитет у Приштини. Архивска грађа је на српском и албанском језику, систематизована у 41 фонд у количини од 150 дужних метара.⁶⁵ Након распада Савеза комуниста, Архив Косова и Метохије преузима архивске фондове КП.

Архивско одељење Липљан

Архивско одељење у Липљану настаје осамостаљивањем од Општинског архива у Приштини јануара 1980. године. Од тога момента функционише као Одељење СИЗ⁶⁶ за културу општине Липљан и бива смештено у зграду Дома културе у Липљану. Има територијалну и стварну надлежност на архивском подручју општине Липљан.⁶⁷ Сада архивско подручје Липљана потпада под надлежности Архива града Приштина. До 1955. године општина Липљан била је део Грачаничког среза, те је логично да постане део регионалног архивског подручја са центром у Приштини.

Додатно, треба посебно истаћи и постојање у историји архивске мреже на Косову и Метохији, два специјализована привредна архива. У питању су гиганти покрајинске, али и српске и југословенске привреде, у време социјализма: у оквиру Рударско-металуршког комбината „Трепча” у Звечану постојало је архивско одељење; док је покрајински електроенергетски комбинат, термоелектране и копови „Косово” у Обилићу, такође, имао сопствен архивско одељење.⁶⁸

Закључак

Рад, организација, активности, кадар, руководство, као и деловање појединачна и целокупног колектива архивске мреже на Косову и Метохији представљају веродостојан показатељ духа времена, динамике политичких и друштвених процеса, као и сложених демократских промена које су се одвијале у условима институционалних притисака и системског насиља сецесионистичких и екстремистичких структура. Те структуре су, 1999. године, насилним путем онемогућиле рад архивске мреже и принудиле је на деловање ван територије Покрајине. Аутор доследно користи назив *Архив Косова и Метохије*, не само због његове

⁶⁵ Исто, 49.

⁶⁶ Самоуправна интересна заједница.

⁶⁷ Х. Ислами, „Архивски фондови и збирке у СФРЈ”..., 159.

⁶⁸ Исмет Дермаку, *Стварање и развој архивске службе Социјалистичке Аутономне Покрајине Косова (1951–1975)*, 68.

фактичке и *de jure* утемељености, већ и као потврду политичке, историјске, демократске и правне легитимности која се темељи на архивској грађи — најпозданијем сведочанству историјских чињеница и идентитета српске културне баштине. Након периода институционалних и идентитетских преиспитивања, као и правног насиља над архивском структуром, изменом и допуном Статута 1992. године, покрајински архив у Приштини поново је преузео свој историјски назив – *Архив Косова и Метохије*.⁶⁹ Као архив матичне надлежности, уз подршку покрајинских и републичких органа, као и матичног Архива Србије, ова институција је деценијама систематски радила на изградњи архивске мреже у највећим урбаним, привредним и културним центрима Покрајине. Упркос бројним препрекама и организационим недоследностима које су у успоравале њен развој, у времену од 1991. до 1997. године успостављена је стабилна архивска инфраструктура на простору Косова и Метохије. Поред централног и градског архива у Приштини, архивске службе су успешно организоване и у Косовској Митровици, Пећи, Призрену и Ђилиану. Данас, упркос сложеним односима, готово немогућим условима за нормалан рад, ова архивска мрежа представља квалитетан предуслов за одрживи рад на очувању, заштити и промоцији богатог културног добра, материјалног и нематеријалног наслеђа Републике Србије и српског народа на Косову и Метохији, које тренутно, као вредан феномен светске културне баштине, има неподељену признатост од стране међународне заједнице.

Извори и литература

- Архив Косова и Метохије, Фонд Михаила Кијаметовића, *Животи и рад Михајла Кијаметовића, учешћа и националној радника (1882–1961)*, мемоари у припреми.
- Архив Косова и Метохије, Лични досије запослених, Одлука Радничког савета Архива Косова и Метохије од 1. 4. 1989.
- Владисављевић Небојша. *Антидирокрајска Револуција*. Београд: Архипелаг, 2019.
- Гулић Милан. *Југословенска држава 1918–2026: од Првог светског рата до Мајског референдума*. Београд: Институт за савремену историју, 2023.
- Дермаку, Исмат. „Стварање и развој архивске службе Социјалистичке Аутономне Покрајине Косова (1951–1975)”. *Архивски ирејед*, 1–2, 1976.
- Димитријевић, Немања. *Приштина 1948–1958*, докторска дисертација, Филозофски факултет Универзитета у Београду, 2022.
- Живковић Милутин, *Између „Велике Албаније” и окупиране Србије: Нови Пазар, Тушин и Ибарски Колашин (1941–1944)*. Лепосавић: Институт за српску културу, 2018.

⁶⁹ Р. Поповић, „Архив Косова и Метохије”..., 67.

- Ислами, Хашим, „Архиви у Социјалистичкој Аутономној Покрајини Косово”, у: Средоје Лалић (прир.), *Архивски фондови и збирке у СФРЈ*. Београд: Савез архивских радника Југославије, 1986.
- Јагодић Милош. *Српско-албански односи у Косовском вилајету (1878–1912)*. Београд: Филозофски факултет Универзитета у Београду, 2013.
- Малетић, Михаило (ур.). *Социјалистичка Република Србија*, I–II том. Београд: Књижевне новине, 1982–1983.
- Обрадовић Милован, *Аграрна реформа и колонизација на Косову (1918–1941)*. Приштина: Институт за историју Косова, 1981.
- Перишић, Мирослав (ур.). *Архиви у Србији*, 2. том: *Преглед фондова и збирки*. Београд: Архив Србије, 2016.
- Степић, Миломир. *Српски историјски облици*. Београд: Catena Mundi, 2019.
- Cvetković, Slobodanka. „Razvoj arhivske službe u Srbiji u drugoj polovini 20. veka”. *Atlanti*, International Institute for Archival Science of Trieste and Maribor, State Archives of Trieste, vol. 23, n. 1, Trieste–Maribor 2013, 215–234.

Stefan Filipović

ARCHIVAL NETWORK IN KOSOVO AND METOHİJA: HISTORICAL DEVELOPMENT

Summary: The paper elaborates on the historical genesis of the archival network in Kosovo and Metohija, which emerged after the Second World War within the framework of socialist Yugoslavia. The formation of the archival network in Kosovo and Metohija was made possible through the efforts and initiatives of the central archival institution operating within the Autonomous Region of Kosovo and Metohija and the later Autonomous Province of Kosovo and Metohija. In cooperation with provincial and municipal authorities, this institution established and developed the archival network. Furthermore, the paper provides a detailed explanation of the historical and political developments culminating in 1998 and 1999, and the repercussions of these events, which have had a lasting impact on the work, organization, and functioning of the archival network to the present day.

Keywords: Kosovo and Metohija, Archives of Kosovo and Metohija, archival network, inter-municipal archives, provincial autonomy, institutional development

Примљено: 12. 8. 2025.

Прихваћено: 29. 9. 2025.